

בירורים בסוגיית עד אחד נאמן באיסורין

יונתן לוי ואיתי לקס*

- א. מבוא: סוגיית הגמרא
- ב. עיון והעמקה ביישום "איתחזק איסורא" בענייננו
- ג. השיטות השונות לגבי היחס בין חזקת איסור לדבר שבערווה
- ד. עיון בדברי התוספות והמהרי"ק

א. מבוא: סוגיית הגמרא

הגמרא (גיטין ב:) שואלת כיצד המשנה בראש המסכת קובעת כי יש נאמנות לשליח יחיד להעיד על כשרותו של הגט¹, ומתרצת תחילה שעד אחד נאמן באיסורין. על כך מקשה הגמרא: "אימור דאמרין עד אחד נאמן באיסורין היכא דלא אתחזק איסורא אבל הכא דאיתחזק איסורא דאשת איש הוי דבר שבערווה ואין דבר שבערווה פחות משניים", דהיינו הנאמנות של עד אחד באיסורין היא רק על איסור שלא הוחזק, כגון חתיכה שהיא ספק של חלב ספק של שומן, אבל כאשר הוחזק האיסור והוא דבר שבערווה, צריך שני עדים על-מנת להתיר.

ב. עיון והעמקה ביישום "איתחזק איסורא" בענייננו

1) מה היא ה"הווא אמינא"

שאלה יסודית עולה מעיון בשאלת הגמרא. מדוע שליח זה נחשב כמי שמעיד על מצב שאתחזק איסורא דאשת איש? הרי השליח מעיד על הגט עצמו שהוא כשר, ולא על האישה, והגט כלל אינו בחזקת איסור אלא במצב של ספק, בדומה לספק חלב ספק שומן. אם כך מדוע העד לא נאמן?!

* מאמר זה מבוסס על מספר שיעורים של הרב יעקב פיינגולד, שליט"א. תודתנו לכל חברי השיעור, למערכת ולרב, על עזרתם בלימוד ובניסוח הדברים.
¹ לפי רבה, השליח נאמן להעיד שהגט עשוי לשמה, ולפי רבא הוא נאמן להעיד שאינו מזויף (גיטין ב:).

ניתן היה לומר שהעדות על הגט הרי בסופו של דבר גורמת להתרת אשת איש, ולכן יש כאן עדות על האישה עצמה שהיא נחשבת בחזקת איסור, ובשל כך העד אינו נאמן.

תירוץ זה ניתן להידחות, על פי דברי הרמב"ם (הלכות סנהדרין ט"ז, ו'), הפוסק שכאשר עד אחד מעיד על פירות שהם כלאיים, ולאחר מכן נודע שאדם אכל מפירות אלו, מלקים את האדם שאכל. זאת, למרות שעיקר האיסור הוחזק בעד אחד ועד אחד לבדו אינו נאמן לחייב מלקות. הסברא שבבסיס הדברים היא שהעד העיד על עצם מעמדם האיסורי של הפירות, ללא כל קשר למעשה האכילה. מדברי הרמב"ם הללו עולה שעדות עד אחד מתקבלת גם במקרה של החזקת מציאות שהיתה קודם בספק, על אף שבשל כך יוכרע דין שעד אחד לא נאמן עליו. אם כן, גם במקרה שלנו, כשעד מעיד על הגט, ניתן לומר שהוא מעיד על מעמדו של הגט עצמו, ורק לאחר מכן חלים גירושין, שהם מעשה נפרד שמוציא את האשה מחזקת אשת איש.

הקושיא עומדת במקומה- מדוע הגמרא טוענת בכל זאת שהעד מעיד על איתחזק איסורא דאשת איש?

2) מחלוקת האחרונים לגבי עדות על חפץ לאחר מעשה

האם נאמנות עד אחד להעיד על דין ספק איסור שעומד בפני עצמו תקפה כאשר העד מעיד לאחר שנעשה מעשה?

למשל, הרמב"ם דיבר על מקרה שעד העיד על פירות שהם כלאיים ואחר כך אדם אכל מהם, שאז אותו אדם ילקה. אך אנו מתלבטים, מה קורה במקרה שבו נודע לבית דין שאיש אכל מפירות שלא ידוע עליהם דבר, ואז בא עד אחד ומעיד שהפרי שהאיש אכל ממנו הוא כלאיים. האם גם כאן נכון לומר שהעד מעיד על ספק בפני עצמו?

בשאלה זו נחלקו רבי עקיבא איגר ורבי שמעון שקאפ.

לדעת רבי עקיבא איגר (רעק"א) העדות שלאחר מעשה קשורה ישירות לעדות על המעשה עצמו ומהווה שלב חשוב לעדות הבאה שהיא כבר עדות על המעשה עצמו, ועליה לכולי עלמא לא נאמן. לאור זאת, במקרה של הפרי העד לא יהיה נאמן להעיד על הפרי שהוא כלאיים, שכן עדות העד היא שלב בלתי נפרד מהעדות על מעשה האכילה עצמו. כשם שעל מעשה האכילה עצמו עד אחד לא

נאמן להעיד, כך גם על השלב הראשון של מעשה האכילה, החזקת האיסור, לא יהיה נאמן עד אחד².

לעומת זאת, לדעת רבי שמעון שקאפ (רשי"ש) גם עדות שלאחר מעשה נחשבת עדות בפני עצמה ואיננה קשורה לעדות על המעשה. במקרה של הפרי יהיה העד נאמן להחזיק איסור ולהעיד על הפרי שהוא כלאיים, שכן העדות של העד לא קשורה לעדות על מעשה אכילת הפרי. כל החזקת איסור, בין לפני מעשה ובין אחרי מעשה, נאמן עד אחד להעיד על הפרי שהוא כלאיים ולהחזיקו באיסור.

3) יישום דעת רעק"א לעניין גטין

על-פי דברי רעק"א לעיל הקושי בשאלת הגמרא נותר בעינו. לפי שיטתו, עד אחד לא נאמן רק לאחר מעשה, ואילו בסוגיא שלנו מדובר בעדות לפני מעשה, מפני שהעד מעיד על הגט, שמעמדו מסופק, עוד לפני שבוצע מעשה הגירושין עצמו. אם כן, לפי רעק"א העד מעיד עדות בפני עצמה שלא קשורה לעדות על אשת איש, ואם כן, מדוע הגמרא טוענת שהעד מעיד על איסור אשת איש? רעק"א מיישב³ כי כל מקרה של גט הבא ממדינת הים הוא מצב שבו העדות לפני הגירושין היא בעצם גם עדות לאחר הגירושין. זאת, מכיוון שבכל המציאות הזו קיימת בעייתיות תמידית, שמא הגט לא נכתב לשמה. כאשר העד מעיד על הגט, הוא בעצם מעיד נגד בעייתיות שקיימת באופן תמידי, גם לאחר הגירושין. תמיד נצטרך את עדות העד לפתור את הבעייתיות של לשמה, גם לאחר הגירושין. בניגוד לפרי, שעליו העד מעיד שהוא כלאיים ואז העד מוציא את הפרי לגמרי ממעמד של ספק, והעדות כבר לא נצרכת. אין בעייתיות בפרי שתמיד מערערת לנו על חזקת הפרי. לעומת זאת, בגט הבעייתיות של לשמה מערערת תמידית על כשרות הגט, ולכן העדות של העד נצרכת גם לאחר הגירושין. מכאן עולה שהעד מעיד עדות לאחר הגירושין, ואז אנו פועלים לפי הכלל של: "עדות לאחר מעשה", כלומר העד מעיד ישירות על איסור אשת איש. עכשיו, מובן מדוע העד מעיד על איתחוק איסורא דאשת איש, ומובנת קושיית הגמרא - מדוע עד אחד יהיה נאמן על איתחוק איסורא.

² נזכיר, כל מה שנכתב שהעד לא נאמן להחזיק את האיסור - מדובר בעדות לאחר מעשה ולא על עדות לפני מעשה - שלכולי עלמא לא מהווה כלל שלב בעדות על המעשה עצמו.

³ הגרע"א נוקט בלשון קצרה מאוד, והאמור בפנים הוא ברור והרחבה על-פי דבריו.

מהמקרה שלנו בגיטין, מביא רעק"א ראייה לשאלה בהלכות שחיטה. בשולחן ערוך (יורה דעה, ט"ו: ב) נפסק שבהמה שילדה ולד בחודש התשיעי, הולד כשר לשחיטה, ואילו ולד שנולד לפני החודש התשיעי נמצא בחזקת נפל במשך שמונה ימים מלידתו, ובזמן זה אי אפשר לשחטו. רעק"א מסביר שמכיון שבבהמה שילדה לפני החודש התשיעי יש בעייתיות של נפל, אם עד מעיד שעברו שמונה ימים מאז הולדת הבהמה ומכשיר את הולד לשחיטה, הוא בעצם מעיד נגד בעייתיות תמידית של נפל. מקרה זה דומה בדיוק למקרה שלנו בגיטין, שכן בשני המיקרים יש בעייתיות תמידית שהעד מעיד כנגדה, ולכן העדות היא גם על אחר מעשה. לאור זאת, גם במקרה של נפל אין עד אחד נאמן להעיד שעברו שמונה ימים מהולדת הבהמה, כיון שהעדות היא גם על אחר מעשה השחיטה, ולכן העד מעיד נגד איתחזק איסורא.

4) יישום דעת רש"ש לעניין גטין

לפי שיטת רבי שמעון שקאפ יש קושי גדול עוד יותר, שהרי לדעתו לא משנה אם העדות של העד באה לפני המעשה או אחריו, בין כך ובין כך העדות נפרדת לגמרי מהמעשה. אם כך, מדוע הגמרא טוענת שהעד מעיד על איתחזק איסורא, והרי הוא מעיד על הגט, שהוא דבר בפני עצמו, שלא קשור למעשה הגירושין עצמו ולאיתחזק איסורא דאשת איש!

משיב רש"ש שהמקרה של גט שונה לגמרי משאר המיקרים. עצם העדות וכך גם ההכשרה של הגט פוגעות ישירות באיתחזק איסורא של אשת איש, מכיון שאיסור אשת איש ישנו רק דבר אחד בעולם שמתירו, וברגע שנוצר והוכשר הדבר שמתירו יש פגיעה ישירה באיסור. העד אינו מעיד על הגט גרידא, אלא הוא פוגע באיסור אשת איש. מובן, אפוא, מדוע העד מעיד על איתחזק איסורא דאשת איש. ומובנת קושיית הגמרא: וכי מדוע שעד אחד יהיה נאמן על איתחזק איסורא?

ג. השיטות השונות לגבי היחס בין חזקת איסור לדבר שבערוה

1) הקדמה

דברי הגמרא "אבל הכא דאיתחזק איסורא דאשת איש הוי דבר שבערוה ואין דבר שבערוה פחות משניים" מעוררים מיד שאלה יסודית, בה התחבטו רבותינו הראשונים, והיא: האם אלו שני עניינים שונים או דבר אחד? משאלה זו מתפצלות שאלות נוספות:

אם מדובר בשני עניינים נפרדים עולות שתי שאלות : כיצד זה מסתדר עם נוסח הגמרא? ומדוע אין די ביסוד אחד?
אם מדובר ביסוד אחד, מדוע הגמרא לכאורה מזכירה כאן שני עניינים ("איתחזק איסורא" ו"דבר שבערוה"), כאשר די, לכאורה, בכל אחד מהם בפני עצמו?

2) שיטת הרמב"ן והר"ן

לדעת הרמב"ן והר"ן⁴ יש כאן שני יסודות, ומכך עולה כי כל יסוד מספיק בפני עצמו. עד אחד לא יהיה נאמן הן לגבי דבר שמוחזק באיסור (איתחזק איסורא) אפילו שהוא לא דבר שבערוה, והן לגבי דבר שבערוה אפילו שהוא ספק גמור. כדי להתמודד עם בעיית הנוסח בגמרא הם מציעים שתי אפשרויות:
א. להגיה הגהה קטנה, ולהוסיף "ו" ולכתוב: "... איתחזק איסורא דאשת איש ו הוי דבר שבערוה...". כך ניתן יהיה להבחין בבירור שמדובר בשני יסודות שונים. קיים צורך להביא את שני היסודות כדי ללמד שכל אחד מספיק בפני עצמו ואחרת לא היינו יודעים זאת.
ב. להגיה הגהה גדולה יותר ולמחוק את כל נושא "איתחזק איסורא" ולכתוב רק ש-"הוי דבר שבערוה".

3) שיטת המהרי"ק

לדעת המהרי"ק (שורש עב) יש בדברי הגמרא כאן רק יסוד אחד, המורכב משני עניינים. זאת, מכיוון שכל יסוד נצרך למשנהו. עד אחד יהיה נאמן במקרה של ספק דבר שבערוה, ולכן הגמרא הייתה צריכה לכתוב שכאן יש גם איתחזק איסורא, בנוסף לדבר שבערוה, ורק בשל כך אין כאן נאמנות לעד אחד.

4) שיטת התוספות

לדעת בעלי התוספות (גיטין, ב:; ד"ה "הוי דבר שבערוה") מדובר בשני יסודות נפרדים (איתחזק איסורא, דבר שבערוה). הגמרא לא הסתפקה בהבאת יסוד אחד בלבד, מפני שיתכן שאין די בכך על-מנת לפסול נאמנות עד אחד. ייתכן שבאמת איתחזק איסורא לבדו פוסל נאמנות עד אחד, אלא שבגמרא ביבמות

⁴ חידושי הרמב"ן למסכת גיטין, ב:; ד"ה, אבל הכא איתחזק איסורא דאשת איש הוי דבר שבערוה ואין דבר שבערוה פחות משנים, וחידושי הר"ן למסכתין, שם, ד"ה "הוי דבר שבערוה ואין דבר שבערוה פחות משנים"

פח). עולה הספק לגבי נאמנות עד אחד במקרה של איתחזק איסורא. על-מנת להימנע מבעיה זו, מביאה הגמרא אצלנו גם את דבר שבערווה, על מנת לפסול ללא ספק עד אחד.

ד. עיון בדברי התוספות והמהרי"ק

1) הקושיות על דברי המהרי"ק

על דברי המהרי"ק ניתן להקשות שתי קושיות:

1. לדעת המהרי"ק, הסיבה שלא הקשו רק מדבר שבערווה, מפני שרק דבר שבערווה לא מספיק לפסול עד אחד (שכן לדעתו ספק דבר שבערווה עד אחד נאמן) ולכן צריך להוסיף גם איתחזק איסורא. אם כך הוא, מדוע לא הקשו רק מאיתחזק איסורא והוסיפו גם את דבר שבערווה? הרי המהרי"ק סובר, לכאורה, שדי באיתחזק איסורא לבדו כדי לפסול עד אחד!
2. לדעת המהרי"ק במקרה של ספק דבר שבערווה עד אחד נאמן. אם כך מה מועילה גזירה שווה "דבר" "דבר" מממון⁵, הרי אין הבדל מהותי בין דבר שבערווה לאיסורין!! בין באיסורין ובין בדבר שבערווה, יהיה עד אחד נאמן במקרה של ספק ולא נאמן במקרה של איתחזק איסורא.

2) הקושיא על התוספות

על דברי התוספות ניתן להקשות:

לדעת בעלי התוספות ייתכן שאין די באיתחזק איסורא כדי למנוע נאמנות עד אחד, ולכן הוסיפה הגמרא את דבר שבערווה. אם כך הוא, מדוע לא הסתפקה הגמרא בדבר שבערווה אלא הוסיפה גם את היסוד של איתחזק איסורא?

3) הסברו של הגאון ר' עקיבא איגר

הגאון רבי עקיבא איגר מתרץ תירוץ מעניין, הפותר גם את הקושיא הראשונה על המהרי"ק וגם את הקושיא על התוספות. לשיטתו, מסכימים התוספות

⁵ בפרשת הגירושין (דברים כד: א) נקטה התורה בלשון "עדות דבר", ואילו בפרשת עדים זוממים, שעיקרה בנושא דיני עונשין, נאמר "על פי שנים עדים יקום דבר". מכאן למדה הגמרא גזירה שווה- דבר דבר, כשם שבדיני עונשין יש צורך בשני עדים, כך גם בדיני אישות (דבר שבערווה).

והמהרי"ק שעד אחד נאמן לגבי ספק דבר שבערוה, וכן מוסכם עליהם שבאיתחזק איסורא, שלא בדבר שבערוה, ייתכן שיש נאמנות לעד אחד. לאור זאת, אכן אין די בכל יסוד בפני עצמו כדי לפסול נאמנות עד אחד ויש צורך בשניהם. כעת מובנים דברי התוספות והמהרי"ק, ומובן מדוע הגמרא מביאה שני תירוצים כדי לפסול עד אחד.

אולם עדיין נשארה לנו הקושיא השניה על המהרי"ק, לגבי היעדר הבדל בין דבר שבערוה לשאר איסורים. על קושי זה משיב הגר"ש היימן⁶ כי ההבדל בא לידי ביטוי במקרה של צירוף של איתחזק איסורא ו-"בידו"⁷.

במצב כזה, יהיה עד אחד נאמן בשאר איסורים אך לא בדבר שבערוה. על תירוץ זה ניתן להקשות: המקרה של איתחזק איסורא ו-"בידו" הינו פרט קטן מדיני דבר שבערוה, ואילו ממהלך הדברים נראה שמהגזירה השווה נלמד הבדל מהותי בין דבר שבערוה לבין אסורין.

4) מהלך אחר אצל רבותינו האחרונים

בשיעורי רבי נחום⁸ מוצעת תשובה לדברי המהרי"ק, שיש בה לפתור את שתי השאלות שהועלו לעיל, וכן את השאלה שהועלתה על הנחת היסוד של דברי הגמרא (מדוע העד נחשב כמי שמעיד על איסור אשת איש, הרי הוא מעיד על הגט ולא על האישה?).

לדעת רבי נחום, שיטת המהרי"ק היא שתנאי הכרחי להחלת מעמד של "דבר שבערוה הוא שיהיה בו איתחזק איסורא דאשת איש. אחרי ש איתחזק איסורא דאשת איש ונקרא דבר שבערוה, אז אין נאמנות לעד אחד לגביו, בכל מקרה. כוונת המהרי"ק שבספק דבר שבערוה יש נאמנות לעד אחד, הוא למקרה של ספק איתחזק איסורא דאשת איש, דהיינו כאשר אין אנו יודעים בוודאות אם בכלל נשואה. אולם, ברגע שאיתחזק איסורא דאשת איש, אין נאמנות לעד אחד, אפילו בספקות.

על-פי הסבר זה ניתן להשיב על השאלות שהועלו לעיל:

⁶ בספר חידושי רבי שלמה, גיטין, סימן ג, סגנון ב.

⁷ המושג "בידו" עניינו הוא ששינוי המציאות הוא בשליטת העד עצמו, כגון עדות של בעל לגבי גירושי אשתו, מכיוון שבידו לגרשה כעת (אמנם, יש מחלוקת ראשונים לגבי הגדרת המושג "בידו", אך אנו נקטנו כאן לפי ההבנה הפשוטה יותר).

⁸ בספרו למסכת גיטין, על אתר, וכן הוא בשיעורי רבי חיים שמואלביץ (דברי חיים), על אתר.

1. הגמרא לא יכולה היתה להסתפק רק ביסוד של איתחזק איסורא, מכיון שאז לא היינו יודעים שיש פה דבר שבערווה, וממילא לא ניתן היה לפסול נאמנות עד אחד. כעת, שנאמר במפורש שבמדובר בדבר שבערווה, מובנת בפשיטות לשון הגמרא: "אבל הכא דאיתחזק איסורא דאשת איש", דהיינו במקרה שלנו שאנו יודעים בוודאות שאיתחזק איסורא דאשת איש", אז "הוי דבר שבערווה", כי רק אז, אחרי שאנו יודעים בוודאות דאיתחזק איסורא דאשת איש, נכנס המקרה לגדר של דבר שבערווה. כעת ניתן לומר "ואין דבר שבערווה פחות משניים", כלומר מכיון שהמקרה נכנס לגדר של דבר שבערווה אז באמת בדבר שבערווה עד אחד לא נאמן להעיד.
2. ההבדל בין דבר שבערווה לאסורין הוא אכן מהותי מאוד. ברגע שיש מעמד של דבר שבערווה, אף פעם לא תהיה נאמנות לעד אחד, ואילו באיסורין במקרה של ספק, או "בידו", או אפילו "איתחזק איסורא" עם "בידו", יהיה עד אחד נאמן.
3. העד אמנם מעיד על הגט. אולם, ברגע שהמקרה נכנס לגדר דבר שבערווה, אז גם עדות על הגט היא עדות של ספק שיוצא מתוך דבר שבערווה, ובדבר שבערווה עד אחד לא נאמן, בין ספק ובין ודאי.